

ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER VE DÜNYA EKONOMİSİ

Hacı Ömer Köse

Sayıştay Denetçi Yrd.

17 ve 18. yüzyılların uluslararası düzeyde çalışan büyük ticaret firmaları bir yana bırakılırsa, ulusal şirketlerin özellikle sanayi alanında kendi ülkeleri dışında faaliyet göstermeye başlamasının 19. yüzyılın son çeyreğine rastladığı görülür. Ancak şirketlerde 2. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan uluslararasılaşma süreci, daha önceki dönemlerde karşılaştırılamayacak kadar yoğun olmuş ve bu nedenle çok uluslu şirketlerin başlangıcı daha çok 2. Dünya Savaşı sonrasına dayandırılmaktadır.

"Bir ana merkezi bulunan ve değişik ülkelerde bu ana merkeze bağlı olarak faaliyet gösteren şubelerden oluşan bir şirketler topluluğu" olarak tanımlanan çok uluslu şirketler, çeşitli özellikleriyle 20. yüzyılın ekonomik ve sosyal alandaki en büyük gelişmesi olarak nitelendirilmiştir. Çok hızlı bir büyüme ve yayılma süreci gösteren bu şirketler, dünyada yeni bir ekonomik yapılanmayı ve buna bağlı olarak sosyal ve siyasal alanda köklü değişiklikleri beraberinde getirmiştir.

Günümüzde çok uluslu şirketler tüm dünyada geniş bir ağ kurmuş olmakla birlikte, asıl yayılma alanının gelişmiş ülkeler olduğu görülmektedir. Örneğin ABD, Kanada, Japonya, Batı Avrupa ve Latin Amerika en çok ilgi çeken alanlardır. İlginç bir şekilde, çok uluslu şirket yatırımlarını en çok çeken ülkeler, aynı zamanda dışarıda en çok yatırım yapan ülkelerdir. Özellikle 1950'lerden sonra yoğun bir "çokuluslulaşma" sürecine giren ABD şirketleri, dünya pazarlarında elde ettikleri yüksek paylar nedeniyle uluslararası ekonomik alanda ABD'ye hegemonik bir konum kazandırmışlardır. Bu alanda ABD'yi izleyen Batı Avrupa Ülkeleri ve Japonya 1970'lerden itibaren sürekli bir gelişme içine girmiş ve ABD'nin konumunu sarsmıştır. Bununla birlikte ABD, günümüzde de birinci sıradaki yerini korumakta ve dünyadaki çok uluslu şirketlerin yarısına yakınına sahip bulunmaktadır.

Geniş üretim ve pazarlama alanında üst düzeyde yatay ve dikey bütünleşmeyi başaran çok uluslu şirketler, farklı ekonomik yapıları bütünleştirmekte dikkate değer bir kapasite göstermiş ve hatta karşı amaçlı ekonomik ve sosyal sistemler arasında köprü oluşturmuşlardır. Çok uzak pazarlara yayılmışlar ve yüksek uyum yeteneğine ve esnekliğine sahip örgütsel yapılar geliştirerek, savaş sonrası dünyasının en dinamik değişim araçları arasında yer almışlardır.

2. Dünya Savaşından sonra üretimin ulusal sınırlar dışına çıkması hızlanmış ve giderek yeni bir dünya ekonomisi şekillenmeye başlamıştır. Uluslararası yatırım ve üretimin kaynağını teşkil eden çok uluslu şirketler, bu tarihlerden sonraki gelişmeleri ile dünya sisteminde büyük değişikliklere yol açmışlardır. Bu şirketlerin aktivitesindeki hızlı gelişmeyle birlikte ortaya çıkan sermaye birikimi ve bunun finansal etkisi, modern ekonominin en belirgin yapısını oluşturmuştur.

Serbest uluslararası ticaret düzeninin bir unsuru olarak ortaya çıkan ve sanayileşmiş piyasa ekonomilerinin en belirgin özelliğini simgeleyen çok uluslu şirketler, özellikle 20. yüzyılın 2. yarısında yarattıkları ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel vb. etkiler bakımından sürekli bir ilginin odağı haline gelmişlerdir.

Dünya üzerinde sınır tanımayan çok uluslu şirketlerin temel amacı, dünya sistemine egemen olmaktır. Bu nedenle sermayeyi en ucuz yerden bulup, üretimi en ileri teknoloji ile, en uygun yerde, en ucuz üretim faktörlerini değerlendirerek sürdürüp dünya üzerinde en güçlü biçimde pazarladıklarından, rekabet sınırlarını giderek zorlanmaktadırlar. Bu rekabet bir yandan benzer şirketler karşısında sözkonusu olurken, diğer yandan bu şirketlerle, kendilerini denetleme/sınırlama durumunda olan ulusal devletler arasında mücadele şeklinde ortaya çıkmaktadırlar.

Piyasadaki egemenliğini artırabilmesi için daha büyük ve güçlü olmayı gerektiren bu yeni dünya ekonomisinde uluslararası dev şirketler büyümeyi, kârlarını maksimize etmeyi sağlamak için; ucuz hammadde sağlanması, ucuz işgücü kullanılması, verimliliği artırmak için yeni teknoloji üretilmesi gibi politikalar kullanılmaktadır. Olağanüstü boyutlara ulaşan bu şirketler, uluslararası ekonomik ilişkilerde giderek devletlerden daha etkin bir rol üstlenmeye başlamışlardır. Örneğin 2. Dünya Savaşından hemen önce uluslararası üretimin büyüklüğü genel olarak uluslararası ticaretin üçte biri kadar iken, 1970 yılına doğru uluslararası üretimin büyüklüğü uluslararası ticaretin büyüklüğünü aşmıştır. En çok doğrudan yatırım yapan ABD firmalarının yabancı ülkelerdeki üretimi, Amerikan ihracatını dört kat; ABD'den sonra en çok yatırım yapan İngiliz firmalarının yabancı ülkelerdeki üretimi, İngiltere'nin ihracatını iki kat aşmıştır. Bu durum çok uluslu şirketlerin uluslararası alandaki pazarlık gücünü ve etkinliğini de artırmaktadır şüphesiz. Böylece uluslararası ilişkilerin en önemli aktörlerinden biri de bu şirketler olmaktadır.

Giderek ulusal niteliğini kaybeden çok uluslu şirketlerin dünya çapında bir güç elde etmesiyle iktisadi bir birim olarak devletin sonunun gelmek üzere olduğu savunulmaktadır. Bu nedenle çok uluslu şirketler, dünya çapında ekonomik etkinliği sağlayacak en önemli araç olarak görülmekte, bu firmaların gelecekte ulusal çıkarlara hizmet etmek endişesinden büsbütün kurtulup, dünya refahı için faaliyet gösterecekleri ve dünyanın ekonomik bütünleşmesinin bu firmalar tarafından sağlanacağı öne sürülmektedir.

Gerçekte günümüzde çok uluslu şirketlerin ellerinde bulunan geniş olanaklar, dünyanın gelişmesi ve ülkelerin kalkınması amacına yönelik kullanılabileceği gibi, devletlerin ulusal çıkarlarını tehdit edecek biçimde de kullanılabilir. Ancak doğal olarak kârlarını dünya ölçeğinde azamileştirme çabasında olduklarından, bu şirketlerin ulusların refahını amaç edinmeyecekleri açıktır. Bu nedenle de zaman zaman ulusal hükümetlerle çalışmaya girdikleri, çıkarlarını korumak için faaliyette buldukları ülkelerde siyasete karıştıkları, seçimleri etkilemeye çalıştıkları ve hatta hükümetleri devirmek için tertiplere giriştikleri; uluslararası arenada çatışmaları kışkırttıkları vb. görülmektedir.

Çok uluslu şirketleri yatırım yaptıkları ülkelerde siyasal otorite ile çatışmaya yönelen ve uluslararası politikada önemi giderek artan bir unsur haline getiren, bunların sahip oldukları olağanüstü güçtür. Gerek birikmiş aktifleri, gerekse yıllık üretim itibarıyla çok uluslu şirketler, ulusal devletlere karşı büyük güce sahip durumdadır. İstatistik verilerine göre General Motors, Shell, ITT, Unilever gibi çok uluslu şirketlerin satış hasılatları, Türkiye, Venezuela, Şili ve Malezya'nın GSMH'larından daha fazladır. İşte çok uluslu şirketlerin gücü bu ekonomik büyüklükten kaynaklanmaktadır.

Bugün çok uluslu şirketlerin uyguladıkları fiyat, pazarlama, yatırım ve üretim politikaları, bir ülkedeki ekonomik, sosyal ve hatta siyasal yapıyı kökten değiştirebilecek bir özellik kazanmıştır. Elde ettikleri inanılmaz mali güç nedeniyle çok uluslu şirketleri ekonomik ve yasal açıdan belli kurallara bağlamak ve denetim altına almak giderek olanak dışı kalmaktadır. Bu nedenle de ulusal devletlerin iç ve dış politikaları giderek artan oranda bu şirketlerin etkisi altına girmektedir.

Çok uluslu şirketlerin öncülüğündeki yeni dünya ekonomisinde nerede, nasıl, kimin için ve ne üretilmesine ilişkin olarak kaynakların dağılımını etkileyecek kararlar, birkaç sanayi ülkesinde bulunan ortaklık planlama mekanizması içinde alınmaktadır. Bu durumda çok uluslu şirketlerin olağanüstü güçlenmeleri sonucu ekonomik kararların giderek artan oranda devlet kontrolünden çıkması, genel anlamda bir demokrasi kaybı olarak nitelendirilmektedir. Hatta böylece ülkelerin diğer ülkelere yerine, ülkelerin kontrolleri dışında, uluslar-üzeri bir ekonomik sistem tarafından sömürüldüğü tezi de gündeme gelmektedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- ALPAR, Cem, Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma, Ankara-1978
- BALLANCE, Robert H. v.d., Uluslararası Ekonomi ve Sınai Kalkınma, İstanbul-1985
- İLKİN, Akın, Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi, İstanbul-1984
- KARLUK, Rıdvan, Uluslararası Ekonomi, İstanbul-1984
- KABAALIOĞLU, Haluk A., Çok Uluslu İşletmeler Hukuku, İstanbul-1982
- ŞAHİN, Mehmet, Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları, Ankara-1975
- TOFFLER, Alvin, Ekonominin Çöküşü/Eko-Spazm, İstanbul-1991